

Jonne Harmsma

Hoog van de toren

Evolutionaire geschiedschrijving

In deze Hoog van de Toren roept Jonne Harmsma op tot de verkenning van de evolutietheorie als vernieuwend perspectief op de geschiedenis.

In het boek *Not by genes alone* roepen Richerson en Boyd historici en andere ‘menswetenschappers’ op tot het participeren in interdisciplinair onderzoek naar menselijk gedrag vanuit een evolutionair perspectief. De auteurs maken een duidelijk onderscheid tussen culturele en biologische evolutie. Niet langer gaan biologen en psychologen ervan uit dat (menselijk) gedrag gereduceerd kan worden tot simpele biologische of genetische constanten. De invloed van menselijke cultuur en de menselijke individualiteit wordt in toenemende mate erkend door evolutionaire wetenschappers. Richerson en Boyd’s *dual inheritance theory* biedt daarom ruimte aan zowel biologische als culturele aspecten om menselijk gedrag te verklaren. Hierdoor ontstaat tevens het besef dat de ‘*historical sciences are different, not lesser*’.¹ In de geschiedenis ligt de nadruk op de uniciteit en individualiteit van het verleden; pogingen om historische wetten te scheppen hebben dan ook geen resultaat opgeleverd. In vele vakgebieden breekt de evolutietheorie langzamerhand met het reductionisme van positivisme en ontstaat in de exacte wetenschappen ruimte voor het contingente, het individuele of zogezegd, het historische.² Hiermee ontstaat tevens ruimte voor historici om evolutionaire concepten en ideeën te gebruiken in historisch onderzoek en zich bovendien te mengen in evolutionaire vraagstukken. *History & Theory* wijdde al een themanummer aan evolutie en geschiedenis en ook in Nederland gaan binnen het vakgebied stemmen op voor het evolutionaire perspectief op de geschiedenis. Zo riep Robert-Jan Wille in 2008 op tot

- 1 Stephen Jay Gould, *The flamingo’s smile* (Londen 1987) 18.
- 2 Zie bijvoorbeeld David Christian, ‘Review: History in the landscapes of modern knowledge’, *History and theory* 43 (2004) 360-371. William H. McNeill stelt zelfs dat ‘*our profession seems on the verge of becoming truly imperial*’. William H. McNeill, ‘Passing strange: the convergence of evolutionary science with scientific history’, *History and theory* 40 (2001) 1-15.

‘meer Darwin in de geschiedschrijving.’³ Het evolutionair perspectief zou historisch onderzoek nieuwe richting kunnen geven en voor een meer constructieve houding ten opzichte van de menselijke geschiedenis en het verleden kunnen zorgen.

Hoe kan deze zogenaamde “evolutionaire geschiedschrijving” vorm krijgen? Door het veelzijdige en brede karakter van de evolutieleer kan men met darwinistische geschiedschrijving vele kanten op. Een interessante optie is *universal* of *big history*. Deze vorm van geschiedschrijving poogt een overzicht te geven van de gehele geschiedenis – dat wil zeggen van het ontstaan van het universum tot nu. Het boek *Maps of time*, van de Australische historicus David Christian, biedt van deze stroming een goed beeld. Christian benadrukt dat de geschiedenis onderdeel is van een ‘*much larger story*’ en pleit voor de terugkeer naar ‘*large, paradigm-like patterns in human history*’. Christian behandelt naast de evolutie van de menselijke soort ook de rest van de evolutionaire geschiedenis – van het ontstaan van de eerste organismen tot de dinosauriërs. Deze geschiedschrijving biedt een interessant venster op de evolutionaire geschiedenis van de mens.

In het onnoemelijk grote perspectief van de *universal history* verdwijnt echter veel van de individualiteit die in geschiedschrijving juist centraal staat. Het is een interessante onderneming van historici zoals Christian om de ‘grote patronen’ in de geschiedenis op te zoeken, maar de uniciteit en de individualiteit van de menselijke geschiedenis wordt hiermee uit het oog verloren. Stephen Jay Goulds interpretatie van de evolutietheorie biedt echter een concept die voor historici nuttig kan zijn om dit probleem meer dan op te lossen. Goulds theorie van *punctuated equilibria* – doorbroken evenwichten – schetst de evolutie als een proces waarin lange periodes van evolutionaire stasis worden afgewisseld met periodes van dramatische versnelling of evolutionaire sprongen.⁴ Nieuwe soorten ontstaan dus niet door langzame verandering, maar doordat in een bepaald gebied een nieuwe soort in een relatief korte periode uit een oude soort voortkomt. Met deze benadering ontstaat, zoals Gould Marx citeert, een ‘*dynamic balance between*

3 Robert-Jan Wille, ‘Darwin voor historici. Een evolutionair-biologische kijk op de geschiedenis’, *De academische boekengids* 70 (2008). http://www.academischeboekengids.nl/do.php?a=show_visitor_artikel&id=762 (geraadpleegd op 21 oktober 2009).

4 Deze theorie is voor het eerst verschenen in Stephen Jay Gould en Niles Eldredge, ‘Punctuated equilibria: an alternative to phyletic gradualism’ in: T.J.M. Schopf ed., *Models in Paleobiology* (San Francisco 1972) 82-115.

the inexorability of forces and the power of individuals.⁵ Naast de invloed van langzame ontwikkelingen gedragen door structurele krachten – hierbij kan gedacht worden aan Braudel – die door Christian wordt benadrukt, ontstaat er in dit perspectief ruimte voor het individuele en het contingente.

Voor historici kan dit evolutionaire perspectief een opening bieden om zowel continuïteit als discontinuïteit in het verleden te erkennen. Historici proberen namelijk vaak om historische gebeurtenissen, ook extreme voorvallen zoals revoluties, oorlogen etcetera, te verklaren door deze te plaatsen binnen een bredere context van logische opeenvolging of ‘ontwikkeling’. E.H. Kossmann noemt dit aanbrengen van continuïteit in het verleden de belangrijkste taak van historici; het vormt ‘de essentie van alle historische studie’, want, zo verklaart hij:

‘een geschiedbeschouwing die het accent op de discontinuïteiten, de breuken en de destructie legt, dreigt in een zinloze opsomming van geïsoleerde gebeurtenissen te ontaarden, en zo’n verhaal mag men niet willen vertellen’.

Als antwoord op de vraag of deze continuïteit ‘in de verschijnselen zelf ligt dan wel door de handelende en denkende mens aan hen wordt gegeven’, kiest Kossmann echter voor de tweede mogelijkheid.⁶ Hiermee geeft hij eigenlijk toe dat het verleden discontinu kan zijn en dat continuïteit pas achteraf wordt aangebracht. Met behulp van het model van *punctuated equilibria* kunnen historici echter naast de continuïteit, ook de discontinuïteit een plaats geven in de geschiedschrijving. Discontinuïteiten of “mutaties” in het verleden – zoals bijvoorbeeld de Franse Revolutie, de Russische Revolutie of de machtsovername van Hitler – kunnen worden belicht zonder dat geschiedschrijving ontaardt ‘in een zinloze opsomming van geïsoleerde gebeurtenissen’.⁷

Waarom zou het voor historici van belang zijn om zowel continuïteit als discontinuïteit te erkennen in het verleden? Wat zijn deze “mutaties”? Dit zijn de momenten waarop de mens het ‘onbegrijpelijke’ doet en in één moment een definitief nieuwe periode in het verleden aanbreekt. Runia noemt onder andere de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring, de Franse Revolutie, de Eerste Wereldoorlog en de Holocaust als voorbeelden van dergelijke

5 Stephen Jay Gould, ‘The horn of Triton’ in: *Ibidem* ed., *Bully for Brontosaurus* (New York 1991) 499.

6 H. Kossmann, *Vergankelijkheid en continuïteit. Opstellen over de geschiedenis* (Amsterdam 1995) 9-10.

7 *Ibidem*, 9-10.

Hoog van de Toren

'impossible acts [in which] we leave the beaten track and embark upon the unknown'.⁸ De oude situatie, het bekende en begrijpbare, wordt verlaten, de schepen worden verbrand en een nieuwe en tegelijkertijd onbekende periode ontspringt. Het moment van handelen door één of een aantal historische actoren is in deze visie van doorslaggevend belang in het tot stand komen van de "mutatie". Een voorbeeld is het boek *Hitler's thirty days to power* van Henry Ashby Turner. In zijn bespreking van dit boek verklaart D.F. Lindenberg dat in Turners redentie 'seemingly trivial events can have momentous consequences'.⁹ Turner maakt het bekende onderscheid tussen noodzakelijke en voldoende voorwaarden. Hij verbindt de noodzakelijke voorwaarde van de structurele krachten zoals de economische crisis of de onvrede over de Vrede van Versailles, die op de lange termijn werkzaam zijn met de voldoende (en daarmee doorslaggevende) voorwaarden van het *moment*. Turner schrijft:

*'Although such factors [de structurele krachten of in Turners woorden 'great impersonal forces'] may in many cases have been necessary to the outcome, they were not sufficient. They can help to understand how the Third Reich became a possibility, but they cannot explain how it became a reality.'*¹⁰

Het is, zoals Gould verklaarde, de verbintenis van de structurele invloeden met het individuele van het moment dat dynamische verklaringskracht oplevert. Door zowel het discontinue als het continue in het verleden te ontwaren en te vatten in een evolutionair perspectief, kunnen historici pogen de intensiteit van historische "mutaties" te bevatten. Daarnaast wordt op deze manier de weg geopend om na te denken over hoe deze *sublieme* doorbraken zich verhouden tot de normale gang van zaken. Waarom stortten mensen zich in het diepe? Wat *drijft* mensen tijdens deze momenten? Door ook deze vragen weer bespreekbaar te maken, biedt het evolutionaire perspectief een opening voor historici en geschiedfilosofen om met hernieuwd lef aan de slag te gaan met fundamentele, uitdagende en bovendien (interdisciplinair) relevante vragen over het verleden en de mens.

8 Eelco Runia, 'Burying the dead, creating the past', *History and theory* 46 (2007) 318.

9 D.F. Lindenberg, 'Causality, chaos theory and the end of the Weimar Republic', *History and theory* 38 (1999) 287.

10 Henry A. Turner, Jr., *Hitler's thirty days to power. January 1933* (New York 1996) 165-166.